

Маева, М. “Език и етнокултурна идентичност на българските турци преселници в Р Турция.” - Българска етнология”, 2004, кн. 2, 59-74.

ЕЗИК И ЕТНОКУЛТУРНА ИДЕНТИЧНОСТ НА БЪЛГАРСКИТЕ ТУРЦИ ПРЕСЕЛНИЦИ В РЕПУБЛИКА ТУРЦИЯ

Езикът е пряко свързан с мисленето и е основно средство за комуникация между отделните индивиди и групи. Като елемент на културата той представлява ментална и социална структура. Езикът предава някои от първите усещания, значения и чувства, които детето започва да преживява, т. е. да учи. Възприеманият от детето език се превръща в средство, чрез което то открива себе си, своето семейство, своя род, своята култура, своя възглед за света. Предаваната чрез него етнокултурна информация¹ подпомага и консолидира общността. Езикът осигурява не само комуникацията вътре в групата, но и конституира социалната действителност. С негова помощ заобикалящият свят е възприеман, оценяван и интерпретиран. Като резултат от процеса на социализация при растежа на индивида езикът създава чувството му за принадлежност към определена общност и се превръща във важен елемент на самоопределението му. Езикът е важен белег на идентичността, защото той отразява начините на възприемане, класифициране и мислене, различни модели на вербално поведение, характерни за определена група². В този смисъл той допринася за изграждане на “примордиалната етничност”, наречена от много изследователи “етничност в главата” (“ethnicity in the head”)³. От друга страна, в процеса на своето развитие отделният индивид попада под влияние на различни външни фактори. Много често неговата идентичност търпи промени под натиска на по-големи групи, които са способни да създадат у него чувство за принадлежност, характерно за първостепенните или примордиалните групи⁴. Такъв е примерът с модерните национални държави. В тяхното развитие се наблюдава процес на изкуствено изграждане и култивиране на един официален, общ за всички граждани език. Той се кодифицира чрез писмеността и се налага чрез книгопечатането и образователните институции. Унифицирането на всекидневния език позволява усвояване на културата,

безпроблемно общуване между отделните членове на обществото и създава усещането им за общност. Въпреки това в съвременността продължават да функционират и второстепенни езици – както диалекти на официалния, така и езиците на отделните етнически и културни общности⁵. Всички те се усвояват от отделния индивид под влияние на различни фактори и неминуемо влияят върху неговото самоопределение.

Особено сложен в това отношение е лингвистичният проблем на мигрантите. При тях често се наблюдава възприемането на езиците на различни нива - официално-държавно, всекидневно и пр. Тъй като много често мигрантите говорят по два езика (на страната-донор и страната-реципиент), това ги определя като билингви.

Лингвистичният проблем на българските турци преселници в Република Турция има различни аспекти. Материалът за изследването бе събран по време на теренна работа както сред завърнали се за кратко време в България турци, така и в кварталите Буджа, Борнова, Гьоредже и Сарнъч в гр. Измир, Турция в периода 2001-2003 г. Повечето от интервюираните преселници са от Южна България и по-специално - Хасковско и Кърджалийско. Те са напуснали България по време на “Голямата екскурзия” през лятото на 1989 г. и по-късно в периода 1990-2003 г.

При българските турци в Турция става въпрос за няколко езика, включително и за съответните им диалекти. При изселниците се наблюдава разграничение в употребяваната им и всеки един от тях има своето влияние върху отделни нива на идентичността. Турският език се определя от мигрантите като “майчин”. Въпреки това се наблюдава ясно разграничение между турския, говорен в България, и официалния в Република Турция. Въпреки че първият се класифицира като диалект, попълнен с български думи, той запазва ролята си като средство за общуване вътре в семейството и в преселническата общност. На другия полюс е поставен литературният турски език, който повечето преселници научават едва след заселването си в новата страна. Част от тях могат да четат на османо-турски език, което го включва в употребяваните от тях езици. Българските турци - преселници използват и арабския, поради факта, че мюсюлманските молитви и почти цялата ислямска религиозна литература са на арабски език. Повечето от тях

говорят и български език и по-точно местния диалект от района, откъдето идват. Употребата на толкова много езици неминуемо оказва влияние върху идентичността на изселниците (вж. схемата).

Турски език

Поради историческите обстоятелства след 1878 г. българските турци остават в българските граници, което ги откъсва за дълъг период от време от националната им държава. По тази причина те съхраняват своя стар турски диалект. Тъй като дълго време турският е език на едно етническо малцинство, той се консервира в своя архаичен вид, без да търпи особени промени. Това го различава от модерния литературен език в Република Турция, чието развитие започва след идването на Ататюрк на власт. От 1932 г. започва продължителен и целенасочен процес на замяна на османските думи и термини с турски, както и на създаване на нови думи въз основа на правилата на турския език⁶. Изкуственото създаване на новия турски език в Република Турция е главната причина за езиковите проблеми на преселилите се там български турци. Според повечето респонденти: *“Ние говорим по-различен език.”*⁷

Турският език на изселниците им създава толкова улеснения, колкото и затруднения. Той се осмисля като пречка за адаптацията им в новата страна: *“Не ни приемаха там, защото говорихме по-различен език.”*⁸

Български турски диалект. След преселването в Република Турция веднага се установяват разликите между майчиния език на българските турци и официалния литературен език в страната⁹: *“Има (разлики – б. м., М. М.), разбира се. Защото ние там по-малко говорихме литературния език.”*¹⁰; *“Дори разговора е по-различен. Дори нашия и местния е по-различен. Самия език е един и същ. Но произношението, диалекта е различен.”*¹¹ Оказва се, че преселниците говорят турски език, но той е стар османски, по-точно огузки диалект¹²: *“Нашето е по-осмаджа”*¹³ (османски език – б. м., М. М.)¹⁴ Освен граматическите съществуват и многобройни лексикални различия: *“Има разлика в диксионèра (речника – т. ез. през фр. ез., М. М.)”*¹⁵ Основната причина за различията се крие във факта, че

турският език в България се употребява в свършено друг социален контекст. Той се използва като средство за общуване единствено в рамките на семейството и общността и е пригоден само за нуждите на етническото малцинство¹⁶. Поради ограничената си употреба турският диалект в България се обогатява единствено чрез българския език. За това спомага и специално създадената още през 1958 г. под ръководството на БКП научна комисия, чиято цел е да вмъкне в турския език много български думи. В резултат на нейната дейност много от турските термини са заменени с български или са транскрибирани чрез българските езикови правила. Чрез “побългаряването” на българския турски диалект се постига разграничаването му с турския език в Турция¹⁷. То става основната причина за лингвистичния проблем на преселниците след идването им в новата страна: *“Айде между нас, почнахме вече, български думи имаше, турски думи, така смесено говорихме.”*¹⁸ Бедният лексикален фонд на местния диалект става причина за навлизане на голям брой български думи и за незнанието на съвременните турски думи: *“Казвам на един съученик: “Дай ми линията!” – “Какво е това “линия?” А то на турски било по-различно!”*¹⁹ Различията между диалекта и литературния турски език стават причина за многобройни комични ситуации: *“Кат` говоря – там в Турция по-различно говорят, не като нас. Ние различно говорим, те там много различно. Например да ви казвам какво, на това на картофи, ние “компили”, а те “пататес”. Ние “компил” викаме, а те “пататес” (в т. ез. от фр. ез.) Леля ми казва: “Донеси ми пататес.” “Какво е пататес?” Отначало много се затруднявах да говоря така.”*²⁰; *“А на вратовръзката “крават” (в т. ез. от фр. ез.) викат. А ние това, на леглото – “крават”. И да ви разкажем като виц това е станало, това е станало герджек. Истина е станало. Един човек сега отишъл в Турция, и нали там, отишъл в Турция да живее и там искал работа. И на един офис отишъл и казали: “Утре ще дойдеи с крават.” Демек - с вратовръзка. И на крават викат, нали, легло. “О, Алла`, защо искат, нали, легло?!” И той, нали, на другия ден взел леглото и отишъл на работа с леглото, на работа отива. Те викат: “Ела с вратовръзка” А той отива с леглото. Такова нещо имаше и много се смеехме.”*²¹

Главните езикови проблеми на изселниците са свързани не толкова с разговорния турски език, колкото с професионалната терминология. Турците от България са обучени единствено на българската терминология и това се превръща в основна пречка при работата им в новата страна. Непознаването на турската професионална терминология става причина за многобройни курioзни случаи: *“Тука ние започнахме работа в държавна болница и в държавната болница много ни помогнаха. Някои думи ни помогнаха. Те са свикнали с български думи. Инструментите и другите работи с български имена бяха. - Докторът вика: “Акушерка, можеш ли да ми донесеш лекарската слушалка?” “И къде се намира лекарската слушалка?” “В стаята.” Гледам в стаята всичко има, не знам лекарска слушалка какво е: “Докторе, викам, какво беше това лекарска слушалка?” “Стетискòп (стетоскоп - б. м., М. М.)” и така посочва ушите си. “Стетискòп се казва.” И трудности нямаше. Медицината е същата. Както е там, така е и тука.”*²² За повечето от преселниците този проблем е временен и бързо преодолим. Като причина за съществуването му се посочва историческата разделеност на двете общности. За сравнение се използват езиковите разлики между турския в Кърджали и този в Североизточна България: *“С някои не можехме да ги разбираме. Турски, ама различно. В Черноочене някои думи съ различно от турските села в Шумен. Те “ключ”, ние викаме “контакт.”*²³

Официален турски език. В България турският език се преподава в турските училища, а след сливането им с българските през 1958 г. става свободно избираем предмет. Часовете му биват намалявани постепенно, докато през 1973 г. окончателно отпада от учебната програма. Това довежда до незнанието му от българските турци²⁴. След преселването в Турция изучаването му е подпомогнато от държавата. За да бъде преодоляна езиковата бариера и да бъде улеснена адаптацията на изселниците в Турция, са организирани курсове по турски език: *“Имаше, преселниците, които дойдоха през `89 година, за тях имаше. После видяха, че знаем езика и за следващите нямаше. Ние 90-та година като дойдохме, направо ни назначиха на работа. Без курсове. И тия, които бяха на курсове, и тях, `сичките ги назначиха на работа.”*²⁵

Официалният език в Турция се налага чрез образователните институции и средствата за масова информация. В общността на преселниците се усвоява най-бързо от децата. Затова голям принос има фактът, че много от тях почти не знаят българския турски диалект и започват да изучават езика от начало. След започването на училище и включването в турската социална среда лингвистичният проблем много бързо е решен, а усвояването на официалния турски става буквално за месеци. Освен говоримия език, те научават и писмения: *“И във първото училище, където отидохме да запишем дъщеря ми и сина ми. Дъщеря ми малко знаеше турски, сина ми изобщо, дума не знаеше. На турски не можеше да приказва, на турски изобщо не говореше. Една буква не знаеше. И в първи клас пристигна това дете. Там беше в детската градина. Първи клас. Ние март пристигнахме. До март учѝ във Кър`жали. И през март като пристигнахме, 1 март. Трети март отидохме да ги запишем. Това що го записваш т`ва? А не, не давам. И викам на директора: “Това дете какво ще го правим? То не знае турски!” Той вика: “Ще го оправим!” И го записахме в класа на един учител, изселник от 78-ма година. И не знам той какво направи, значи за три месеца – март, април и май, това дете забрави българския и само на турски говореше.”*²⁶

Освен училището, за научаването на турския език помагат и майките: *“Може би веднага със децата аз се занимавах първоначално – дали ще могат да свикнат във училище.”*²⁷ Но не само образователните институции допринасят за премахване на езиковите различия. Тези родители, които до този момент се стремят децата им да овладеят българския, след преселването започват да им говорят единствено на турски: *“Аз на децата на турски говорих.”*²⁸

За някои от изселниците езиковият проблем е незначителен, тъй като те са изучавали турски език в България – някои в турските училища преди закриването им, други – факултативно, трети – тайно по време на т. нар. “Възродителен процес”. Някои от тях дори са обучавани за учители по турски език в учителските институти в страната, но не успяват да го преподават поради забраната му. Такива случаи са редки.

Лингвистичният проблем подсилва усещането за различност сред новите заселници. Сблъсъкът на двете форми на езика (диалектната и литературната) – на

пръв поглед еднакви, но същевременно различни, става причина за многобройни недоразумения при комуникацията с местните турци. Близостта на “двата” турски се превръща в област на постоянни капани в общуването, които всекидневно им напомнят за тяхната различност. Това е нещо ново за мигрантите, тъй като преди преселването в Турция не са имали такива проблеми. В България българските турци ясно различават българския като езика на голямата общност и турския - на етничната група²⁹. Те използват адекватно и двата, преминавайки от едната в другата общност и от единия език към другия.

Овладяването на литературния турски предполага участието на преселниците в социалните и икономическите реалности в новото общество. Научаването или усъвършенстването на официалния език се възприема като необходимост за достигане на близост с местните турци и е важна крачка към интеграцията и адаптацията им в Турция. По тази причина мигрантите се стремят бързо да заличат езиковите различия. Доброто владеене на местния турски език се смята за важен белег на приобщаването им в новото турско общество: *“Аз много добре говоря турски, никой не знае, че съм българин”*³⁰; *“Сега вече не могат да определят, че съм от България. Направо като им кажа, че съм оттам, се чудят. Не вярват изобщо: “Не може да бъде! Наистина ли?”*³¹

Независимо от проблемите с литературния турски език, у изселниците съществува и известно недоволство от начина, по който турците в Турция говорят езика си. Многобройни са критиките, отправени в тази посока: *“Ние дадохме много време, `убава приказка, това-онова разправийме. Ама те (местните турци – б. м., М. М.) не може да говори както ний. Те на нас викат “българин”. Ёвет (да – т. ез., М. М.), българин. Ние като почнахме да говорим турски, от тях повече говориме...Ние като говорим, те съ останали по-назад. Вика: “Не е българин.”*³² Дори се прокрадва идеята, че преселниците са внесли подобрения в начина на говорене на съвременния турски език: *“Има, има. Нас (преселниците – м. б., м. М.) по-културно (говорим – б. М., М. М.), по-друго се говори наш`то, български, дете от България съ дошли. Те (местните турци – б. М., М. М.) съ много лошо говорят. Ама и те покрай нас се справи`я вече. Ние ст`наме даскали.”*³³

Въпреки овладяването на литературния турски език, у дома, сред семейството и приятелите от България преселниците продължават да общуват на своя стар диалект: *“Първата година, когато дойдох тука, първата ми шефка. В библиотеката имахме само един телефон, не вътрешен, а външен. Жена ми ме търси, тя казва: “Ела, че те търси жена ти. Да се чуете.” Отивам аз да си говоря. Отивам аз. Тя седи срещу мен. Почваме разговора със жена ми. Сабрието, шефката, от другата страна, много доволно се хили. Аз малко се учудих, нали, защо така се смее. Нещо странно ли съм казал или...?! Знаеш, човек като се разсърди може и да изругае нещо. “Абе, нищо странно не съм казал, нищо лошо не съм казал. Защо ми се смяхте?” “Защо да не ти смея,” вика, “когато говориш с мен – говориш по друг начин. Когато вземеш да говориш с жена си, или някой вашенски изселник, говориш по друг начин.”³⁴; “В семейството както сме говорили в България така пак си говорим.”³⁵ Но разликата е, че: *“Сега пак го говорим, но сега как да ви кажем, местните като говорят, ние ги разбираме. Различните ги разбираме.”³⁶* С течение на времето се поражда друг проблем, свързан с езика на останалите в България близки и роднини. Говорещите диалект турци в България се оказват неразбрани от емигриралите в Турция техни роднини: *“Аз ги разбирам по-възрастните хора, но този, който не е свикнал не ги разбира.”³⁷**

Османо-турски език. Преселниците класифицират като “турски” и османския език. При него не може да се говори за владеене. Изключение правят някои от образованите преселници, които могат да четат на него. За повечето от тях османският турски се свързва с историята и с миналото на турската общност. С интерес се следят онези исторически документи, в които се споменават турците в сегашните територии на България. В този смисъл османският език се използва за четене на исторически извори и за доказване на връзката на българските турци с другите турци. Той се употребява и за четене на произведенията на известни османски автори: *“Много хубави неща има написани. Какви само стихове има!”³⁸* Като цяло османският език играе важна роля за самоопределението на изселниците. В този смисъл той се поставя в пряка връзка с турската етническа и културна идентичност. Османският език се използва като доказателство за връзката на

българските турци с “майката-родина”, но и на културните постижения на Османската империя, които са повод за гордост.

*

След преселването в Република Турция повечето от българските турци изпитват нужда от усвояване на литературния турски език. Овладяването му става чрез посредничеството на държавните институции - училища, университети, които организират специални езикови курсове. При усвояването на официалния език важна роля играят работната среда, средствата за масова информация (радио, телевизия, вестници) и непосредственото общуване. От друга страна, официалният език се налага чрез образователната система. Обективно чрез него се възприема и овладява новата култура. Изселниците също имат стимул да усъвършенстват литературния турски език. Овладяването му се осмисля от изселниците като необходимост, породена от новата социална и икономическа среда. То е начин за улесняване на работата и живота в новата страна. Чрез овладяването на турския език българските турци се опитват да постигнат предимствата и привилегиите, валидни за местното население. Чрез усъвършенстването на стандартния език те се стремят към установяване на по-висок социален статус в новата страна, и към усвояване на новата култура³⁹. Не на последно място научаването на литературния турски език засилва принадлежността не само към турската общност, но и гражданското чувство на преселниците.

Наблюдава се и друга противоположна тенденция - на съхранение на донесения от България стар турски диалект. По-възрастното поколение от преселниците продължава да го говори и почти не използва официалния турски език поради обективни причини. Повечето от представителите на тази генерация са пенсионери, които са затворени в рамките на преселническите квартали и на които не им се налага да овладяват литературния турски. За по-младото и средното поколения ситуацията е съвсем различна. Ако първоначално съществува стремеж към употребата единствено на литературния турски език като начин за интеграция в новото общество, постепенно фокусът се измества върху диалекта, който се употребява за общуване вътре в семейството и в преселническата група. Това доказва, че всъщност държавата не успява изцяло да асимилира изселниците и те

продължават да се самоосъзнават като отделна група. В този смисъл мигрантите употребяват турския диалект не толкова като някакъв вид съпротива на доминиращата група, колкото като разграничителен маркер спрямо местните турци. Съхранението на стария език се осмисля като начин за запазване на специфичната локална идентичност на изселниците, отразена в понятието “български” турци. Османският турски език също играе важна роля при тяхното самоопределяне. Въпреки употребата му от ограничен кръг – предимно високообразовани преселници, той се използва за четене на исторически извори или османски произведения в оригинал. За преселниците османският турски език се превръща в средство за доказване на тяхната турска етническа и културна идентичност.

Арабски език

На светския характер на турския език българските турци преселници противопоставят арабския. Въпреки че е неразбираем за повечето мигранти, той се смята за важен, тъй като владението му влияе върху чувството им за принадлежност към мюсюлманската общност. Арабският е езикът на исляма и чрез него се осъществява връзката с Всемогъщия Аллах. Коранът, почти цялата религиозна литература и дори молитвите са написани на арабски език. Арабският изпълнява функцията на свещен език, който единствено има привилегията да предава онтологичната информация. Затова неговата неразбираемост няма значение, тъй като той е насочен към божественото, а не към земното⁴⁰. Определяйки се като “мюсюлмани”, мигрантите от България трябва да знаят поне няколко молитви на арабски език. За изненада на местните турци се оказва, че много от изселници или не знаят молитви на арабски език или знаят една-две. Това затвърждава възгледа за тях като “гяури”. В стремежа си да докажат, че принадлежат към “правата вяра”, към мюсюлманската общност, мигрантите с готовност посещават организирани от държавата курсове по ислям. За тях овладяването поне отчасти на арабския език, което им позволява да четат свободно Корана или поне да изричат правилно нужните при определени обичаи и обреди

молитви, се превръща в основа за доказване на мюсюлманската им религиозна принадлежност и за интеграцията им към ислямската общност. Тук трябва да се отбележи и един друг аспект. Голяма част от религиозната литература в Турция е преведена на турски език. Тази идея тръгва още от Ататюрк, който се опитва да противопостави изграждането на турско национално съзнание на чувството за принадлежност към по-голямата мюсюлманска общност⁴¹. “Етнизирването” и постепенно “национализирането” на религиозния език има влияние и при преселниците, защото ги улеснява при четенето на религиозната литература. Въпреки това обаче все още владенето или употребата на арабски език се смята за престижна и обединяваща с останалата мюсюлманска общност. Част от по-възрастните преселници знаят арабски език, тъй като са обучавани от ходжите на него. Въпреки че след 1930 г. във всички турски училища в България се налага латиницата, религиозното образование, което получават повечето от децата продължава да бъде на арабица⁴². По тази причина много от по-възрастните преселници са недоволни от факта, че религиозната литература е преведена и го възприемат като разрушаване на сакралната догма за общуване с Всевишния само на един свещен език. За повечето от мигрантите владенето му се смята необходимо условие за принадлежност към мюсюлманската общност.

Български език

В България турците усвояват българския език основно в училище и на работното място. През 1961 г. ЦК на БКП приема специален документ за усвояване на българския език от цялото турско население. По указание на партиното ръководство, ОФ и ДКМС организират мероприятия и курсове за изучаване на българския език⁴³. Въпреки това голяма част от жените, които остават затворени в родните си селища, където населението е компактно турско, и до днес не говорят български език. Българският се овладява от мъжете и по-младото поколение, което под влияние на контактите си с българи, на работното място или в училищата изучава този език. Поради силните процеси на асимилация на турското население през 70-те и особено през 80-те години на XX век младото

поколение и най-вече децата овладяват много добре български език – както писмено, така и говоримо. Интересно е да се проследи какво става с българския език след преселването в Турция.

Говорим български език. Трябва да се отбележи, че много от българските турци преселници не правят ясно разграничение между литературния български език и местния диалект от района, в който са живели. В съзнанието на повечето от мигрантите границата между тях е неясна. Изключение правят единствено по-образованите, които се стремят да употребяват предимно литературния български език. Интерес представлява и въпросът, доколко въобще изселниците говорят български език. Повечето от емигриралите турци първоначално отричат, че говорят този език, дори открито обявяват, че са го забравили: *“Български забравих, вчера гледам един банан, това как беше на български го питам.”*⁴⁴; *“Искам да се обадя на мой вуйчо да ме вземе. И виждам две момичета, 25-30-годишни. И мисля: “Къде има телефон, красавици?” А казвам: “Къде има телефон, краставички!” Много ми се смяха. Виж колко съм забравил българския, 10-11 годишен съм бил там”*⁴⁵; *“Дъщеря ми все още знае и български. Разбира го, много добре го разбира, но се затруднява и във въщи аз им говоря.”*⁴⁶ Много често казват, че искат да говорят на български, но не могат: *“Искам да говоря български, искам...ама чок зор (много трудно – м. б., М. М.)”*⁴⁷ Причините често са единствено емоционални и са свързани с неудобството от допусканите в процеса на разговора грешки. Но съществува и дълбока психологическа преграда. Тя е резултат от обидата и недоволството от българската държавна политика към “най-работливите й граждани.”⁴⁸ Не на последно място “забравянето” на българския език е част от стратегията на изселниците за адаптация в новото общество. Чрез заличаването на езика от съзнанието си мигрантите се стремят към окончателното откъсване от предишния си живот в България. Въпреки това много често в преселническите семейства децата биват научавани на отделни български думи и изрази: *“Той знае “Здравей”, “Как си?”, “На колко годинки си?”, “На четири” и няколко други.”*⁴⁹; *“Понякога им говоря и сина ми вика: “Разбирам ви!” Викам: “А сега,” викам, “преведи! Щом разбираш – преведи!” Нарочно говорим на български със дъщерята. “Преведи ми”, викам. И някои думи като че ли му идват. И вика: “Вие*

нещо такова говорите,” вика, “ама точно не мога да го превода.”⁵⁰ Обучението на български език има чисто практическо обяснение: “Всеки език е богатство, и цигански да знае – пак е богатство!”⁵¹

Книжовен български език. Прави впечатление, че четенето на български също се поддържа сред изселниците. То се практикува с помощта на донесените от България при изселването книги: “Две-три книжки дойдоха със нас. Подарени, даже едната на дъщеря ми, на Дора Габе книгата със стиховете е дошла със нас. Имам още няколко такива. Например “Френската кралица”. Тая книга беше подарена на дъщеря ми.”⁵² Друга възможност дава пресата, която редовно се носи от мигрантите, връщащи се от България: “Чета, носят ми вестници и си взимах вестници. Две години пътувах и си взимах вестници... Взех и няколко книги тогава. Имах някои работи.”⁵³ Вариант за набавяне на българска литература са останалите там роднини и приятели: “Да, четем (български вестници – м. б., М. М.) Имам приятел в България, той ми праща вестници, аз му пращам турски вестници.”⁵⁴ Интересното е, че дори се мисли за продаване на книги на български език: “Даже във бъдеще мисля както има към на английски (в книжарницата – м. б., М. М.), така и да има на български.”⁵⁵

Докато говореното и четенето на български език се случва сравнително често, заради пътуванията в България, проблем съществува предимно с писмения език: “Не, не пиша, забравил съм го, само малко говоря.”⁵⁶ Единствено тези, които поддържат връзки с останалите в България приятели или им се налага да превеждат документация на български език, са запазили знанието да пишат на български. Но това са много редки случаи.

Много често поддържането на българския език е резултат от необходимостта. Той се употребява при честите посещения в България и при контактите с българските държавни институции. Предимно учителите са тези, които съвсем целенасочено се стремят да поддържат знанията си по български език. В Турция той се смята за чужд език, равняващ се на английския. След явяване на тест по български език учителите придобиват по-висока професионална квалификация и съответно получават и по-високо заплащане: “Аз от две години не съм говорил. Аз бях на изпит, като държавен служител трябва изпити да взимам (по български

език – м. б., М. М.). В България ако говориш турски език глоба, а тука - ако говориш български език, пари дават. Ние поне 80 точки изкарваме, а нашите колеги на английски само 50 точки.”⁵⁷

Вулгарен език. Преселниците често използват българския език и като вулгарен език. Основната причина е, че той е неразбираем от местните турци, което моментално го превръща в свободен изразител на негативните емоции: “Аз често ги псувам на български. Ама те не разбират. Напоследък обаче щом започна да говоря на български веднага разбират, че съм ядосан.”⁵⁸ Причина за употребата на българския като вулгарен език се смята навикът, придобит в България, или поради една чисто практическа причина – той е неразбираем за местните турци. Преселниците с радост обучават и околните на различни български ругатни.

*

Българският език се употребява от преселниците само в определени ситуации. От една страна, той се използва вътре в изселническата общност и при среща с българи като доказателство за принадлежността на мигрантите към локалната общност на “българските” турци. Чрез българския език преселниците общуват и с българските държавни институции. Българското гражданство и употребата на българския език се използват като доказателство за принадлежност на българските турци към българската държава. На трето място употребата на българския като вулгарен език показва, че той се е превърнал в “езотеричен” и е приел предишните функции на турския след преселването в Република Турция⁵⁹. Употребата му още веднъж доказва чувството за принадлежност на преселниците към една друга култура.

*

По време на теренното изследване беше наблюдавано ясно разграничение в употребата на отделните езици от различни възрастови групи респонденти. Преди преселването в Турция децата до 7-8 годишна възраст не говорят турски език, а единствено български и са интегрирани до голяма степен в българското общество. След заселването в новата страна те претърпяват почти тотална езикова трансформация, при която забравят българския за сметка на усвояването на турския. От друга страна, децата на възраст между 10-14 години, които са знаели

малко турски и български език след преселването усъвършенстват първия, но и не забравят и втория. Многобройни са случаите на деца, които въпреки настояването на родителите продължават да говорят български. При среща с една респондентка, преселничка от 1978 г., тя на много добър български ми обясни желанието си да говори този език, независимо от факта, че цялото ѝ семейство вече го е забравило. При останалите възрастови групи между 14 и 50 години владението на българския и турския език преди изселването е на едно и също равнище. След 1989 г. те не забравят българския език поради чисто практически причини, като научават и усъвършенстват официалния турски. При респондентите от следващата група - след 50 години, се наблюдава ясно полово деление. Много от възрастните жени, които в повечето случаи са и неграмотни, преди изселването не знаят български език, докато мъжете, които са говорили, не са го забравили и досега, макар че много го говорят лошо. За недоброто говорене на български език на част от преселниците говори и фактът, че част от интервютата бяха проведени на турски език поради личните убеждения на респондентите за по-добрите им възможности за изразяване на този език. Общото впечатление е, че българският език се помни и говори предимно от респондентите със средно, полувисше и висше образование и това не зависи от професионалната им заетост. Единствено изключение са учителите, които имат финансова причина за поддържането му.

*

Когато се говори за езиците, употребявани от българските турци- преселници, трудно може да се говори за йерархично подреждане. В повечето случаи стратегията на избора за използване на един или друг език е строго ситуационна и зависи от заобикалящата социална среда⁶⁰. Поради чисто прагматични подбуди употребата на един или друг език зависи от събеседника и от неговата етнолингвистична принадлежност. Литературният турски език се налага чрез училището, специализираните курсове, медиите, управленческите и административните институции. Тъй като е общодържавен, владението му от мигрантите е средство за социална, икономическа и културна адаптация в новото турско общество. Като начин за интеграция се използват и арабският и османско-турският език. Употребата на първия гарантира приобщаване към мюсюлманската

общност, а чрез втория се търсят доказателства за връзката на българските турци с историческата родина и с нейните културни постижения. Българският турски диалект и българският език се използват за осъществяване на комуникацията на всекидневно равнище в рамките на групата. Те са средство за отграничаването на преселниците от местните турци в Турция. Като елемент на индивидуалната и колективната идентичност те са натоварени емоционално и са пряко свързани с определени преживявания и чувства. Те са отражение на спомена за “стария живот” в България преди преселването. Двата езика са символно натоварени и се използват като “код”, разбираем само за онези, които са участвали в общите минали преживявания, породили този код или свързаната с тях традиция⁶¹. Употребата на българския турски диалект и на българския език до голяма степен е свързано със самоопределението на преселниците. Те играят ролята на средство за идентификация и свидетелство за принадлежността към мигрантската общност. На базата на езиковите специфики преселниците, които говорят диалект, различен от официалния език в Република Турция, се осъзнават не само като “турци”, но и като “български турци”.

Вид език		Употреба	Връзка с идентичността
Турски	Диалект	- в семейството - в преселническата общност	Държавна идентичност (“български турци”)
	Официален	- на обществено място - на работното място - в училище	Турска национална идентичност
	Османски	За ченете на: - исторически извори - на произведения на османски автори в оригинал	Турска етнична и културна идентичност

Арабски	- по време на религиозни обичаи и обреди	Конфесионална идентичност
Български	- вътре в преселническата общност	Локална идентичност
	- при пътуване в България - четене на български вестници и книги	Българска културна идентичност
	- общуване с български държавни институции	Българска гражданска идентичност
	- за изразяване на негативни емоции като вулгарен език	Българска културна идентичност

Използвана литература:

- Анастасова 1998** Анастасова, Ек. Старообредците в България. Мит – история - идентичност. София.
- Андерсън 1998** Андерсън, Б. Въобразените общности. София.
- Айзакс 1997** Айзакс, Х. Идоли на племето. Групова идентичност и политическа промяна. София.
- Асман 2001** Асман, Я. Културна памет. Писменост, памет и политическа идентичност в ранните високо развити култури. София.
- Бромлей 1976** Бромлей, Ю. Етнос и етнография. София.
- Гелнър 1999** Гелнър, Ъ. Нации и национализъм. София.
- Дюи 2001** Дюи, Дж. Човешка природа и поведение. София.
- Евтимов 2003** Евтимов, И. Изселникът - В: Елчинова, Е., О. Тодоров (ред.) Ловци на умове, С., т. 2, 126-137.
- Желязкова 1998** Желязкова, А. Социална и културна адаптация на

- българските изселници в Турция – В: Желязкова, А. (ред.).
Между адаптацията и носталгията. Българските турци в
Турция. София.
- Стойков** 1993 Стойков, Ст. Българска диалектология. София.
- Фридман** 2003 Фридман, Л. Хоризонталното общество. София.
- Хаков** 2000 Хаков, Дж. История на Турция през XX век. София.
- Хаков** 2001 Хаков, Дж. Българо-турски отношения и турското
население в България – В: Изследвания в чест на чл.-кор.
професор Страшимир Димитров. *Studia Balcanica*, С., т.
23/II, 690-699.
- Шевалие и Геербант** Шевалие, Ж., А. Геербант. Речник на символите. Т.1.
1995 София.
- Шютц** 1999 Шютц, А. Чужденецът. София.
- Ялъмов** 2002 Ялъмов, И. История на турската общност в България.
София.
- Andrews** 1992 Andrews, A. *Türkiye`de Etnik Gruplar*. Ankara.
- Gellner** 1980 Gellner, E. Ethnicity, Culture, Class and Power - In: Sugar, P.
(ed.) *Ethnic Diversity and Conflicts in Eastern Europe*. Oxford,
237-277.
- Rex** 2000 Rex, J. The Place of Language in the Theory of Ethnicity and
Nationalism and Migration. A Discussion Paper for a
Conference in the University of Maryland at College Park.
- Čapo Žmegač** 2001 Čapo Žmegač, J. *Srijemski Hrvati*. Zagreb.
- Geertz** 1994 Geertz, Cl. 1994. Primordial Loyalties and Standing Entities:
Anthropological Reflections on the Politics of Identities.
Delivered on Collegium in Budapest/ Institute for Advanced
Study. Public Lecture № 7.

-
- ¹ За езика като средство за предаване на етнокултурна информация вж. Бромлей 1976: 52.
- ² Вж. Шевалие и Геербант 1995, Айзакс 1997, Асман 2001 и Дюи 2001: 73.
- ³ Geertz 1994: 4.
- ⁴ Rex 2000: 2.
- ⁵ Андерсън 1998: 59, Гелнър 1999: 40-56, Фридман 2003: 130.
- ⁶ Хаков 2000: 91.
- ⁷ АЕИМ 574-III: 3.
- ⁸ О. Д., ж., р. 1977 г. в гр. Шумен, полувисше образование, студент, живее в Истанбул, зап. М. М. (2001-2002 г.)
- ⁹ За сравнение вж. Желязкова 1998: 29.
- ¹⁰ АЕИМ 574-III: 22.
- ¹¹ АЕИМ 574-III: 3.
- ¹² Диалектът е езикова единица, разновидност на общонародния език, която е средство за непосредствено взаимно общуване на известен по-голям или по-малък колектив, ограничен териториално или социално, и характеризираща се с единство на езиковата си система (Стойков 1993: 23); За езика на българските преселници в Турция вж. Andrews 1992: 128.
- ¹³ Цитира се фонетичният изговор на респондентите според стандартите на българската ортография.
- ¹⁴ АЕИМ 574-III: 61.
- ¹⁵ АЕИМ 574-III: 14.
- ¹⁶ Евтимов 2003: 129-130.
- ¹⁷ Ялъмов 2002: 336-337.
- ¹⁸ АЕИМ 574-III: 22.
- ¹⁹ Б. С., м., род. 1978 г. в гр. Джебел, висше образование, живее в гр. Измир, зап. М. М. (2002 г.)
- ²⁰ АМЦИМКВ 3321: 48.
- ²¹ АМЦИМКВ 3321: 48.
- ²² АЕИМ 574-III: 22.
- ²³ АЕИМ 574-III: 61.
- ²⁴ Ялъмов 2002: 333.
- ²⁵ АЕИМ 574-III: 22.
- ²⁶ АЕИМ 574-III: 54.
- ²⁷ АЕИМ 574-III: 8.
- ²⁸ АЕИМ 574-III: 8.
- ²⁹ Евтимов 2003: 129-130.
- ³⁰ АЕИМ 574-III: 15.
- ³¹ АЕИМ 574-III: 54.
- ³² АЕИМ 574-III: 47.
- ³³ АЕИМ 574-III: 47.
- ³⁴ АЕИМ 574-III: 4.
- ³⁵ АЕИМ 574-III: 61.
- ³⁶ АЕИМ 574-III: 61.
- ³⁷ С. М., ж., р. 1974 г., гр. Габрово, средно образование, домакиня, живее в Карадаг, зап. М. М. (2001 г.)
- ³⁸ АЕИМ 574-III: 7.
- ³⁹ Вж. Гелнър 1999.
- ⁴⁰ За ролята на свещенните езици вж. Андерсън 1998.
- ⁴¹ Андерсън 1998: 59.
- ⁴² Хаков 2001: 697.
- ⁴³ Ялъмов 2002: 337.
- ⁴⁴ М. О., м., р. 1945, с. Черноочене, висше образование, лекар, живее в Истанбул, зап. М. М. (2001 г.)
- ⁴⁵ АЕИМ 574-III: 15.
- ⁴⁶ АЕИМ 574-III: 54.
- ⁴⁷ Анонимен, м., род. 1978 г., гр. Хасково, средно образование, студент, живее в гр. Измир, зап. М. М. (2002 г.)
- ⁴⁸ М. О...
- ⁴⁹ С. М., ж.,...

50 АЕИМ 574-III: 54.

⁵¹ С. М., ж.,...

⁵² АЕИМ 574-III: 54

⁵³ АЕИМ 574-III: 54.

⁵⁴ АЕИМ 574-III: 29.

⁵⁵ АЕИМ 574-III: 54.

⁵⁶ АЕИМ 574-III: 30.

⁵⁷ АЕИМ 574-III: 17.

⁵⁸ АЕИМ 574-III: 7.

⁵⁹ Евтимов 2003: 129-130.

⁶⁰ За подобно ситуационно използване на езика вж. Анастасова 1998 и Ćаро ŹмегаĆ 2001.

⁶¹ Шютц 1999: 17.